

Dlaczego Japonia?

Japonia powraca w refleksji Europejczyków jako kraj legend, tradycji, cywilizacyjnego rozwoju, a zatem nie w pełni zrozumiałych kontrastów. Fascynacja tą niezwykłą krainą narodziła się w XIX wieku, kiedy japońska tradycja odżyła w europejskich salonach artystycznych, na paryskich, berlińskich scenach teatralnych, w znakomitych salach koncertowych, w buduarach najpotężniejszych rodów arystokratycznych. Dziewiętnastowieczna moda na japonizm sprzyjała procesom europeizacji, przenikania wpływów. Ówczesny świat patrzył, jak „Japończycy z zapalem iście młodzieńczym przekształcają się ciągle w Europejczyków” i nazywał kraj „wschodzącego słońca”, który „uzupełnia w półkuli północnej grupę krajów cywilizacji europejskiej”, Wielką Brytanią Wschodu¹.

Japonia to odrębny styl myślenia: sztuka, religia, rozwój, wierność tradycji i cywilizacyjny impuls, które budzą fascynację, inspirują działania. Julian Adolf Świącicki pisał, że „Japończyk posiada inteligencję; umysł jego, mniej podatny do zajęć praktycznych, oddaje się z całym zamiłowaniem nauce i sztukom. Filozof skończony, żyje z dnia na dzień, próżen trosk o jutro i z lekkim sercem przechodzi najcięższe koleje swego bytu. [...] Ze względu na ową lekkość, wesołość, a w dodatku uprzejmość nadzwyczajną, często ich podróżnicy „Francuzami Wschodu” mianują”². Ileż z tych prawd i pół-prawd przetrwało do dnia dzisiejszego? Być może odpowiedź na to pytanie daje profesor Mikołaj Melanowicz, wyjaśniając, że charakterystyczne cechy japońskiej kultury (a więc tego, co stanowi o jej duchowej odrębności) „wykształciły się w rezultacie odmiennego od Europy charakteru kulturalnej kreatywności w zakresie tematów, które nagromadziły się w ciągu wielu okresów historii Japonii, jak również w sposobach kognitywnej i estetycznej strukturalizacji (konceptualizacji) filozoficznych i artystycznych wytworów”. Polisemiczność japońskich kategorii estetycznych oraz moralnych, czyli mozaika „kodów i podsystemów specyficznych dla różnych epok, zarówno w nurcie rodzimym, chińskim, jak i euroamerykańskim”, która wpływała na poetycki raczej niż racjonalny stosunek do świata, sprzyjała od dawien dawna „odradzaniu się tendencji do «filozofowania w archaiczności»”³. Być może właśnie w tym, co jest archaiczne, zakorzenione jest również współczesne myślenie i kultura Japończyków? Postaramy się zmierzyć z tym pytaniem w niniejszym tomie.

Prezentujemy Czytelnikowi numer „Litteraria Copernicana”, który w całości jest poświęcony różnym ujęciom japońskiej literatury i jej związków z kulturą. Przyglądamy się dawnym i współczesnym reprezentacjom literatury japońskiej, jej recepcji również na gruncie kultury europejskiej. Pytamy o źródła, inspiracje, motywy i formy literackie, które kształtowały i w dalszym ciągu kształtują nasze wyobrażenia o Japonii. Zgłębiamy różne uwarunkowania i obszary dialogu z tradycjami: interdyscyplinarne, a także nowoczesne –

¹ J. A. Świącicki, *Historia literatury chińskiej i japońskiej*, t. 2 z: *Historia literatury powszechnej w monografiach*, Warszawa 1901, s. 273–274.

² Ibidem, s. 276.

³ M. Melanowicz, *Polisystemowość i polisemizm w cywilizacji i kulturze japońskiej*, w: *Wartości Wschodu i wartości Zachodu. Spotkania cywilizacji*, red. J. Danecki i A. Flis, Kraków 2005, s. 169–170.

filmowe, muzyczne i performatywne – ujęcia i interpretacje znanych japońskich symboli oraz wzorców literackich i kulturowych.

Pierwsza część niniejszego tomu to przegląd studiów krytycznych nad literaturą japońską dawną i współczesną: twórczością poszczególnych autorów, jak również teksty z pogranicza literaturoznawstwa i kulturoznawstwa. Taką perspektywę przyjmują artykuły omawiające różne aspekty tradycji literackiej w okresie dworskim wczesnego średniowiecza. Pierwszy z nich porusza temat muzyki i muzyczności w *Makura no sōshi* Sei Shōnagon, drugi zaś – relacji tekst–obraz w *Senmen Hokekyō sasshi*. Związki epiki i liryki z różnymi formami dramatu japońskiego stanowią podstawę do dyskusji w tekście przybliżającym poezję cesarskiej antologii *Shinkokinwakashū* w sztukach teatru *nō* autorstwa Konparu Zenchiku oraz w artykule ukazującym dziecięce i młodzieńcze fascynacje Tanizakiego Jun'ichirō światem teatru *kabuki*. Ostatni tekst dotyczy problemu obłądu w utworach Higuchi Ichiyō na tle modernizacji Japonii.

Druga część tomu jest poświęcona artystycznym, literackim kontekstom i nawiązaniom. Schyłek wieku XIX przyniósł niebywale zainteresowanie sztuką japońską. W 1900 roku podczas wystawy światowej otwarto osobny pawilon poświęcony sztuce japońskiej. Prawdziwy renesans przeżywały drzeworyty, przedmioty codziennego użytku, interesowano się także przedstawieniami teatralnymi: trupa Kawakamiego święciła triumfy w Europie. Artystyczna podróż japońskich aktorów przyczyniła się do dyskusji o sztuce teatralnej, która rozgorzała także w polskiej prasie (m.in. wystąpienia Jana Augusta Kisielewskiego). Teatr mimiczny, rola muzyki i tańca wyznaczyły nowy etap rozwoju polskiej sceny. Również podróżnicy, tacy jak Antoni Ferdynand Ossendowski czy Julian Fałat, zesłańcy – Wacław Sieroszewski, odkryli codzienność i historię, przyczynili się tym samym do nieuniknionej konfrontacji kulturowej Japonii i Europy. Sześć zamieszczonych w tej części artykułów odsłania etapy i znaczenie kulturowych zbliżeń. W artykule *Japonia* Jerzego Grotowskiego i Tadeusza Kantora pojawia się interesująca refleksja o związkach artystycznych, ideowych między Polską a Japonią (wpływ teatru japońskiego na przedstawienia teatralne Kantora i Grotowskiego, obecność dramaturgów w japońskim dyskursie o sztuce sceny). Tradycja sceniczna teatru *kabuki* i *nō* powraca w artykułach prezentujących polskie tłumaczenie sztuki *Shōutsushi asagao nikki* (*Asagao – dramat o powoju. Kilka uwag o sztuce japońskiej*) oraz opowieść japońską Władysława Reymonta *Komurasaki* (*Komurasaki. Legenda i jej wieczni kochankowie*). Rola refleksji o drzeworytach japońskich (jej wpływ na spór o nową sztukę) oraz uwagi o reportażach Antoniego Ferdynanda Ossendowskiego (*„Wejść człowiecze, na szczyt Fudzi [...] i zrozum życie do dna” – fascynacja Krajem Kwitnącej Wiśni w opowiadaniach Antoniego Ferdynanda Ossendowskiego*) dopełniają obraz relacji kulturowych Polski i Japonii. Część drugą uzupełnia artykuł o powieści Hiromi Goto (*Słowa, wspomnienia i opowieści: poszukiwanie japońskiej tożsamości w Chorus of Mushrooms Hiromi Goto*), w którym ukazana została konfrontacja tradycji i nowoczesności, świadomości kulturowej Wschodu i Zachodu.

W trzeciej części proponujemy spojrzenie na Japonię w kontekście kultury filmowej i medialnej. W powszechnej świadomości znaczenie kina japońskiego w świecie filmu legitymizują trzy nazwiska: Akira Kurosawa, Yasujirō Ozu i Kenji Mizoguchi. Bez wątplenia nie da się przecenić wkładu tych reżyserów w rozwój kinematografii narodowej i powszechnej, jednak – przystępując do realizacji naszego projektu – staraliśmy się odejść od tej tradycyjnej perspektywy postrzegania związków między filmem a Japonią. Proponując badaczom udział w tym przedsięwzięciu liczyliśmy na oryginalne, autorskie pomysły, które pozwoliły-

by na refleksję szerszą niż owa klasyczna reżyserska triada. Spektakularnym, nowym otwarciem polskich badań filmoznawczych nad filmem japońskim była książka Krzysztofa Loski z roku 2009 *Poetyka filmu japońskiego*, w której autor analizował rudymenty i charakter japońskiej kinematografii od początków jej istnienia do czasów II wojny światowej, w szerokim kontekście kulturowym, społecznym i gatunkowym. Niniejszy tom „Litterariów” jest skromnym wkładem w tę współczesną polską myśl filmową poświęconą Japonii i kinu. Jego zaletą jest różnorodność tematów, metodologii i badawczych perspektyw oraz zaproponowane przez badaczy ramy temporalne: od lat 30. XX wieku do współczesności. W kolejnych tekstach poznajemy więc między innymi twórczość Mikio Naruse i jego bohaterki, których losy stały się wykładnią do analizy przemian społecznych i obyczajowych Japonii. Oryginalne spojrzenie na jeden z najbardziej kontrowersyjnych japońskich filmów – *Imperium zmysłów* – odnajdziemy w tekście Piotra Skrzypczaka, który w słynnym erotyku widzi przede wszystkim film oparty na faktach. Artykuły dwóch młodych badaczy, *Polisemiczne potwory: Kajiū eiga jako nośnik treści społeczno-politycznych. Casus Godzilla* oraz *Światy mityczne, światy logiczne. Odmienne wizje w twórczości Studia Ghibli*, to wnikliwe analizy ikonicznych już dla japońskiego filmu i popkultury zjawisk. Michał Bobrowski i Małgorzata Major zaproponowali z kolei refleksję gatunkową dotyczącą filmów samurajskich i horrorów. Bardzo ważnym zagadnieniem podjętym przez autorów jest filmowy obraz Japonii w twórczości reżyserów (także dokumentalistów) spoza tego kraju, począwszy od najbliższych sąsiadów – Chińczyków – w artykule Alicji Helman, przez amerykańskie kino popularne, lansujące obraz Orientu w wersji *light*, po filmy reżyserów z Europy: Francji i Wielkiej Brytanii. Refleksję tę uzupełnia tekst Justyny Bucknall-Hołyńskiej na temat jednego z najbardziej szokujących dla europejskiego (zachodniego) odbiorcy medialnego zjawiska – japońskiego *reality show*. Mniej kontrowersyjna, ale równie fascynująca okazuje się współczesna japońska muzyka eksperymentalna omówiona w artykule Dariusza Brzostka.

Dopełnieniem części zawierającej studia i rozprawy jest artykuł przybliżający działalność naukową Profesora Mikołaja Melanowicza – wybitnego znawcy i tłumacza literatury japońskiej, a także współtwórcy warszawskiej i krakowskiej japonistyki, który niedawno świętował jubileusz pięćdziesięciolecia swojej pracy akademickiej i translatorskiej. Ponadto w tomie Czytelnik znajdzie przekłady dwóch *kyōgen* – komicznych interludii (fars) granych pomiędzy dramatami *nō* – *Chidori* i *Fuku no kami* w tłumaczeniu Anny Zalewskiej.

Jeszcze kilka dekad temu sugerowano, że XXI wiek będzie „japońskim stuleciem”, lecz – jak pisał Paul Varley – „teraz wydaje się to odległym snem, a Japonia wchodzi w nowy wiek, mając więcej problemów niż perspektyw”. Warto jednak pamiętać, że „główne aspekty japońskiej kultury są [...] bez wątpienia ważną i integralną częścią życia ludzi na całym świecie”⁴. Mamy nadzieję, że zebrane w niniejszym tomie prace przybliżą polskiemu Czytelnikowi różne zagadnienia japońskiej kultury – od literatury, po jej recepcję na gruncie kultury zachodniej, aż po sztuki audiowizualne – i będą stanowiły ważny wkład w odkrywanie tradycyjnej i nowoczesnej Japonii w naszym kraju.

Redaktorzy tomu:
Adam Bednarczyk
Sylvia Kołos
Hanna Ratuszna

⁴ P. Varley, *Kultura japońska*, przeł. M. Komorowska, Kraków 2006, s. 342.

なぜ日本？

『リテラリア・コペルニカナ』次号のテーマは日本である。我々は文学と文化との関係を中心にして、その多様な側面に関心を持っている。本号では、今昔の日本文学作品の表現ならびに、こちらの作品が欧米文化圏においてどのように受容されているかについて概観する。我々の日本に対するイメージを形成し、形づくっていくものは何か。その源泉、着想、モチーフおよび文学的な表現形式について問いかけてみたい。また、これらが、諸芸術ならびに、現代の映画、音楽、演劇などにおいて、どのような条件のもとで、どう関連づけられているのか、さらには、日本を象徴する有名なシンボルや文学的・文化的なパターンなどがどう認識、解釈されているかについても洞察を試みたい。

第一部では、日本の古典、現代文学研究を概観する。ここには、個々の作家の創作活動に関するものや、文学と文化の境界をめぐる論文が含まれる。この観点に沿って、平安王朝時代における文芸を多様な側面から考察した論文を収めた。一つ目は、清少納言『枕草子』における音楽と音楽性に言及し、二つ目は、『扇面法華経冊子』にみられる書画の関係について述べたものである。演劇の諸形式と散文や詩歌との関係を取り上げたのは、金春禅畜の能楽作品における第八勅撰『新古今和歌集』に関する論文と、谷崎潤一郎の幼少期の歌舞伎世界への心酔について叙述した論文である。最後の論文は、明治維新を背景に、樋口一葉の作品における狂気の問題に触れている。

第二部では、芸術的・文芸的なコンテキストとその関連性に焦点をあてた。十九世紀末期のヨーロッパで日本の芸術は非常な関心を集めた。また、一九〇〇年のパリ万国博覧会の際、日本の芸術を展示した日本館も開かれた。浮世絵や日用品などが本格的に見直され、演劇にも関心が寄せられた。当時、欧米巡業中だった川上音二郎一座による芝居も好評を博し、大成功を収めた。「芸術公使」と称えられた日本の芸人一行の欧州巡業は、舞台芸術をめぐる論争を引き起こし、ポーランドの新聞や雑誌においても(ヤン・アウグスト・キシエレフスキの寄稿等で)盛んに取り上げられた。川上らの物まね芸や音楽、舞踊は、ポーランドの舞台芸術を新たな発展段階に引き上げる役割を果たすことにもなった。さらには、フェルディナンド・アントニ・オッセンドフスキ、ユリアン・ファワトらの旅行家、流刑囚のヴァツワフ・シェロシェフスキらが、東アジアの日常生活や歴史を探訪したのを機に、ヨーロッパと日本文化の遭遇は不可避となった。本節に掲載した六つの論文は、両文化が接近していく過程とその意義を明らかにするもの

である。「イエジー・グロトフスキとタデウシュ・カントルの日本」という論文では、日本とポーランド両国の芸術・思想的な関係について興味深い考察がなされている。ここでは、この二人の劇作家の舞台演出がどう影響を受けたのか、日本の芝居に劇作家はいるのかなどについて言及されている。歌舞伎と能楽の伝統芸については、『生写朝顔日記』のポーランド語訳に関する論文、ならびにヴワディスワフ・レイモンド著の『小紫』について触れた論文で俎上に載せられている。また、浮世絵が新芸術闘争にどのような影響を与えたのかなどを掘り下げた論文、フェルディナンド・アントニ・オッセン・ドフスキのルポルタージュについて考察した論文はいずれも、日ポ関係のイメージを浮かび上がらせてくれる。そして、ヒロミ・ゴトー著の『キノコの合唱』を取り上げた論文では、伝統と現代性の相克、文化意識における東洋と西洋の対峙という問題が提示されている。

第三部は、映画・マスメディアの文化という観点から見た日本に焦点を当てたい。銀幕における日本映画の意義は、黒澤明、小津安二郎、溝口健二の三人の映画監督に代表されるというのが一般的な見方であろう。もちろん、この三人が日本内外の撮影技術の発展に大きく貢献したことは言うまでもないが、本企画では、研究者に執筆を依頼するにあたって、こうした映画と日本に関する従来の見方にとらわれず、3人の巨匠については若干触れるにとどめ、執筆者の独創的な着想で幅広く洞察を試みるよう催促した。ポーランドにおける日本映画研究の新たな幕開けとなったのは、二〇〇九年に出版されたクシシュトフ・ロスカ著の『日本映画の詩学』である。その中で著者は、日本映画の黎明期から第二次世界大戦に至るまでの基本原理や特質を文化的・社会的・ジャンル別の広範なコンテキストで分析している。『リテラリア・コペルニカナ』の本号が日本やシネマに関するポーランドの現代映画思想へのささやかな貢献となってくれるよう望みたい。本号の特色は、テーマ・研究方法・アプローチ等が多岐にわたり、二十世紀の一九三〇年代から現代に至る長い時期を対象にしていることである。それぞれの論文では、日本の社会や慣習の変貌ぶりを示す根拠として成瀬巳喜男監督の作品とそこに登場するヒロインたちなどが取り上げられている。また、日本のエロス映画として大きな物議をかもした大島渚監督の作品『愛のコリーダ』を、ピオトル・スクシプチャクは、事実に基づくものという立場から、新奇な視点で論じている。また、「多義の怪物：社会的、政治的なコンテンツの媒介としての怪獣映画—ゴジラの例を中心に—」および「神話の世界、論理の世界：スタジオジブリ作品の様々なビジョン」という若手研究者による論文は、日本映画とポップカルチャーにみられる象徴的な現象を詳細に分析したものである。さらに、ミハウ・ボブロフスキとマウゴジャタ・マヨルは、時代劇や日本のホラーのジャンルについて考察を試みている。また、海外の映画監督（またはドキュメン

タリー作家)らの作品に描かれた日本のイメージという極めて重要な問題が取り上げられているのも興味深い。例えば、アリツィア・ヘルマンが中国人映画監督について取り上げたのをはじめ、他の論文でも「気楽なオリエント」を描いた最新のアメリカ大衆映画、さらにはフランス、英国など欧州の映画監督についても触れられている。加えて、西欧の視聴者にとって、啞然とさせられるようなメディア現象として、日本のリアリティ番組を取り上げたユスチナ・ブックナール＝ホウィニスカの論文もある。それと同様に面白いのは、現代の日本の実験音楽という問題を扱ったダリュシュ・ブジョステクの論文である。

なお、以上の研究に加えて、日本学の大家であると同時に卓越した日本文学翻訳者として、さらにはワルシャワならびにヤギエロン両大学日本学科の共同創設者として、このほど最近学術研究活動開始から50周年の節目を迎えた、ミコワイ・メラノヴィッチ教授の功績を祝うエッセイも収録した。併せて、アンナ・ザレフスカによる狂言『千鳥』『福の神』の二曲翻訳も収めている。

二十一世紀は「日本の世紀」になるであろうと、数十年前に取りざたされたが、ポール・ウォルレイによれば、「それは今や遠い夢で、それどころか日本は、明るい展望より、むしろ問題の方を数多く抱えたまま新世紀に入りつつある」ようである。とはいえ、「日本文化をなす大きな柱の数々が（中略）世界中の人々の生活にとって、重要かつ不可欠な要素であるのは疑いない」¹ということは特記に値するであろう。本号に蒐集した研究論文等が、ポーランドの読者の日本文化、文学や西洋におけるそのとらえ方を理解し、さらには映像芸術に親しむ機会となり、わが国における「今昔の日本」発見にとって意義ある貢献となってくれることを切に望みたい。

編集者

アダム・ベドゥナルチク
シルヴィア・コウォス
ハンナ・ラトウシュナ

¹ P.ヴァレリー『日本文化』M.コモロフスカ訳、クラコフ 2006、p. 342.